

ri hakkında yapılan tasnife uygun düşmemektedir. Nitekim Elmalılı Muhammed Hamdi hakka'l-yakini "ilm ü iyân-dan geçip bilfiil içinde yaşanılan hakikat" diye tarif etmiş, onu yakının en son derecesi ve kesin bilginin varılabilecek daha ileri bir merhalesi bulunmayan son noktası olarak değerlendirmiştir (*Hak Dini*, VII, 4726). Buna göre hakka'l-yakının bizzat yaşanıp idrak edilen bilgi şeklinde anlaşılması mümkündür. Bu tür bir bilgi bütün şüpheleri ortadan kaldırır ve bilginin konusuna ait gerçeklik açısından insanı itminana kavuşturur. Zira yakîni bilgi gerçeğin dışında bir ihtimal taşımaz. Hak ile yakın kavramları aynı mânaya geldiğinden hakkın yakine izâfeti gerçekliği pekiştirerek ifade eder. İzmirli İsmail Hakkı da hakka'l-yakini kişinin bizzat içinde duyup yaşadığı bir bilgi kabul eder ve onu insanı gerçeğe tam anlamıyla muttali kılan yegâne vasıta olarak görür. İzmirli, hakikatin bilinmeyeceğini savunan eski septiklerin bile hakka'l-yakîn yoluyla edinilen bilgiyi inkâr edemediklerini belirterek bu tür bilginin kesinliği hakkında filozoflar arasında bir ihtilâfın bulunmadığını ve modern psikoloji ile felsefenin bunu teyit ettiğini söylemiş, ayrıca, "Hakka'l-yakîn yoluyla elde edilen bilginin ötesinde daha kesin bir bilgi yoktur" önermesinde İslâm düşüncülerleriyle Batılı filozofların görüş birliği içinde olduklarını belirtmiştir (*Yeni İlm-i Kelâm*, I, 68-70).

Sûfilerle göre hakka'l-yakîn, kulun Allah'ta fânî olması ve O'nunla yalnız ilmen değil hem ilim hem müşâhede hem de hal itibarıyla bekâ bulmasıdır. Kuşeyrî, hakka'l-yakini iç müşâhede yoluyla elde edilen apaçık bilgi olarak kabul etmiş ve onun mârifet ehline mahsus olduğunu belirterek bu mertebeye ulaşanlara "havâssü'l-havâs", yaptıkları ibadetlere de kulluğın en ileri derecesi anlamında "ubûdet" adını vermiştir (*er-Risâle*, I, 266). Hücûvî de hakka'l-yakînin keşif ve müşâhede ile hâsıl olacağını ifade ederek bu mertebeye ulaşanların bütün varlıklardan yüz çevireceğini söylemiştir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 626). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre ise hakka'l-yakîn müşâhededeki son ulûhiyyeti zâta nisbet etmektedir. Nefsini müşâhede eden kişi rabbini de müşâhede etmiş olur ve ayne'l-yakine ulaşır, bu kişi kabre girince hakka'l-yakine erer (*el-Mu'cemü's-şûfî*, s. 1251-1252). Bazı sûfilerce ilme'l-yakîn şeriatın zâhiri, ayne'l-yakîn şeriatıta ihlâs, hakka'l-yakîn ise müşâhede yoluyla

şeriatın iç yüzüne vâkıf olmak diye anlaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hkk", md.; *et-Ta'rîfât*, "yakîn", md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 390, 556, 559; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 330; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 266; Hücûvî, *Keşfü'l-mahcûb*, Beyrut 1980, s. 626; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 634-635; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, Kahire 1255, I, 282; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVII, 163; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 68-70; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3080; VII, 4726; IX, 6055; *el-Mu'cemü's-şûfî*, s. 1251-1252; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 588-589; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1993, s. 75.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HAKKÂKLİK

Taş, maden ve ahşap gibi maddeler üzerine yazı ve şekil kazıma sanatı.

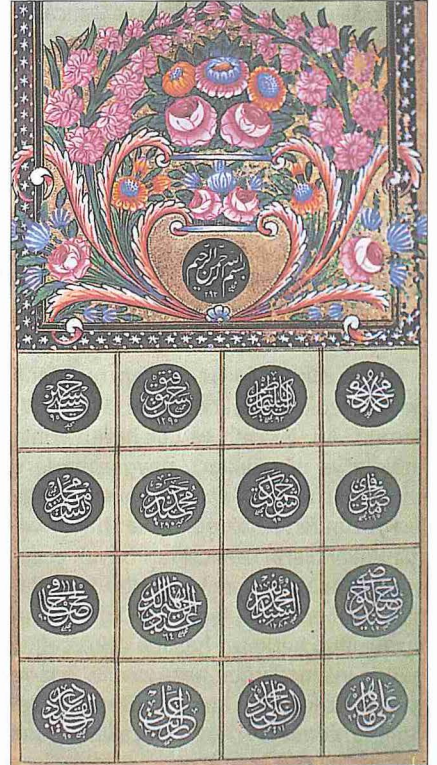
Tarih öncesi devirlerden itibaren bütün medeniyetlerde en önemli sanat faaliyetlerinden birini hakkâklık oluşturmuştur. Arapça *hakk* (حك) "bir şeyi diğerine sürtmek, kazımak, kazıma" kökünden türetilen terim "taş, maden, fildişi, ahşap gibi çeşitli sert maddeler üzerine oyma ve kazıma yapma sanatı" anlamını taşımaktaysa da bugün hakkâklık denilince akla yalnız taş ve maden kazımacılığı (özellikle mühür) gelmektedir. Hakkâklık en itibarlı dönemlerini Akkadlar başta olmak üzere Mezopotamya medeniyetlerinde, Mısırlılar'da, Romalılar'da, Selçuklular'da ve Osmanlılar'da gelişen mühür sanatlarında yaşamıştır (bk. MÜHÜR).

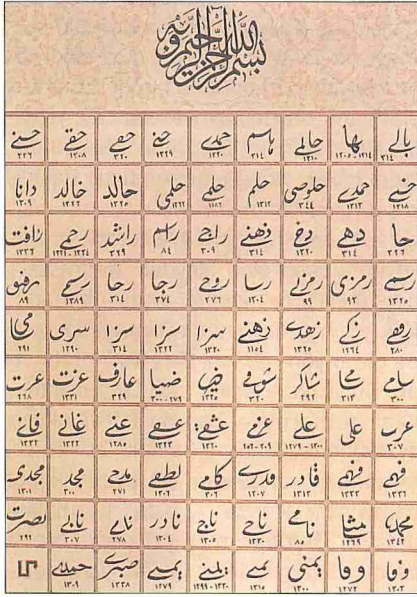
Millî kültürlerin bir yansıması olan mühür hakkâklığının en önemli yanı, bu işe yönelenlerin toplum içindeki itibarlı ve güvenilir kişilerin vekâlet ve tavsiyeyle mesleğe alınmaları idi. Çünkü yapılacak herhangi bir sahtekârlık devleti, kurum ve kuruluşları, şahısları zor durumda bırakabilirdi. Özellikle Osmanlılar'ın bu konuda gösterdikleri hassasiyet son derece dikkat çekicidir ve bilindiği kadarıyla zaman içinde herhangi bir mühürcülük sahtekârlığına rastlanmamıştır. Mühür hakkâkları lonca teşkilâtında çok önemli bir yere sahiptiler. Mesleğe yeni giren çırakların güvenilirliklerinin yanında çok kabiliyetli olmaları gerekirdi. Mühürler basıldıkları zaman düz okunabilmeleri için malzemenin üzerine ters kazınırdı. Büyük bir ustalık isteyen bu ters yazı kazıma işlemi esasen zor olan

mesleği daha da güçleştiriyordu. Çıraklar öncelikle hat sanatını iyi öğrenmek mecburiyetinde idiler. Bu sanatı ya iyi birer hattat olan ustalarından ya da onun önerdiği bir hattattan meşkederek öğrenirlerdi. Hat meşkinden sonra çıraklar ustalarının verdiği alıştırma yazılarına yine onun tesbit ettiği malzeme üzerine kazımaya çalışırlardı. Hangi ustanın hangi malzeme üzerine hangi karakterde yazı kazıdığı biliniyordu. Bazı ustalar mühürlerini sülûs, bazıları ta'lik, en ünlüleri ise müşterinin isteğine göre daha değişik hatlarla kazırlardı. Üç taraflı mühürlerin her yüzünde genellikle aynı yazı karakteri kullanılırdı.

Evliya Çelebi, IV. Murad dönemi (1623-1640) mühürcüleri hakkında şu bilgileri vermektedir: "Esnâf-ı hakkâkân: 30 dükkân, 105 neferdir. Pîrleri hakkâk Abdullâh Yümnî'dir. Veysel Karanî'nin kemerbestesidir. Bunlar dükkânlarında akîk-i Seylân, firûze ve yeşim taşı hakkederler. Esnâf-ı mühür-künân: Pîrleri Hazret-i Osman'dır; 80 nefer ve elli dükkândır. Bunların Murad Han asrındaki ileri gelen üstatları Mahmud Çelebi, Rızâ Çelebi, Ferid

Hakkâk Mevdî Efendî'nin hak defterinin serlevhası (Kuşoğlu, *Dünya Sanatımız Kültürümüz*, s. 27)

Hakkâkların imzalarından meydana gelen bir levha
(M. Zeki Kuşoğlu koleksiyonu)

Çelebi nam kâmillerdir ki bir mührü yüz kuruştan beş yüz kuruşa kadar yazarlar. Vüzerâ mühürlerini de bunlar kazır. Esnâf-ı mühr-künân-ı sîm ve heyâkil: Bunlar gümüş mühür ve tılsımât kazır başka bir esnaftır. Akîk-i Yemenî'yi kazıyamazlar. Bunların mâbeynlerinde üstatlar vardır ki ta'lik, nesih, rik'a, reyhânî tıslımları yazarlar. Dükkânları on beş, neferleri kırktır. Pîrleri Hazret-i Ukkâşe'dir" (Se-yahatnâme, I, 575).

Hakkâklığın itibarlı bir meslek olmasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Osmanlı devlet dairelerinde memurların II. Meşrutiyet'e kadar (23 Temmuz 1908) imza atma yerine mühür basmaları, her türlü belgenin mühürle tasdik edilmesi ve devlet dairelerine başvuran halkın dilekçelerinde mühür kullanmak zorunda olmasıdır. İkinci sebep, Osmanlı padişahlarının bu sanatı diğer Türk-İslâm sanatları gibi himaye etmeleri ve bazılarının da bununla bizzat uğraşmasıdır. Evliya Çelebi Trabzon şehriden bahsederken şöyle demektedir: "Esnâf-ı sanâyî-i meşhûre-i Trabzon: Dünyada Trabzon'un kuyumcuları gibi üstâd-ı kâmil zergeran yoktur. Hatta Selîm-i Evvel burada doğup âlem-i sabâvetinde zernişancılık ilmini tahsil etmiş ve pederleri Bayezid Han ismine Trabzon'da sikke kazımıştır; hakir bu sikkeyi gördüm" (a.g.e., II, 91).

II. Mahmud'un da mühür kazıdığı ve bunları el altından sattırıp kazancını yok-sullara dağıttığı bilinmektedir.

Osmanlılar'da hakkâklık zaman içinde çok ünlü ustalar yetiştirmiştir. Hattatlar gibi bu ustaların da hayat hikâyeleri bilinmemekte, varlıkları, geride bıraktıkları sanat şaheseri mühürlerin bir yerine sıkıştırdıkları imzalarından öğrenilmektedir. Yakın bir geçmişe kadar Beyazıt Camii bitişiğindeki eski adı Hakkâklar Çarşısı, şimdiki adı Sahafılar Çarşısı olan yerde toplu halde çalışan hakkâklar, kazıdıkları mühürleri sahiplerine vermeden önce tuttukları bir deftere basarlardı. Bununla hem kimlere mühür hazırladıkları bilinir, hem de kaybolan mührün yerine yenisi yapılarak eskisine benzemesine dikkat edilerek sahtekârlık önlenmiş olurdu. Bir semtte aynı adı taşıyan iki hakkâkın çalışmasına izin verilmezdi. Mühür üzerine tarih yazma ve imza atma geleneği Osmanlılar'la başlamıştır; ancak bazı sanatkarlar imza yerine sembolik işaretler kullanmışlar, bazıları da ünlü kişiler ve hanım müşterileri için kazıdıkları mühürlere saygılarından dolayı imza koymamışlardır. Son dönem mühür hakkâklarının en ünlüleri Dâna, Mecdî, Sâmî, İzzet, Fennî, Fehmî ve özellikle Yümnî'dir.

Hakkâklar, üzerinde çalışacakları malzemeye göre özel kazıyıcı aletler geliştirmişlerdir. Sertlik derecesi az olan altın, gümüş ve sarı gibi madenler için çelik kalemler kullanılırdı. Usta, ahşap el menagesine sıkıştırdığı işlenmemiş mührü bir elinde tutar, diğer elindeki çelik kalemle de yazısını hakkedirdi. Sertlik derecesi daha fazla olan akik, kan taşı, firuze gibi taşlar için elmas kalemler kullanılırdı.

II. Meşrutiyet'ten itibaren memurlardan mühür kullanma mecburiyetinin kaldırılması ve özellikle harf devriminden sonra gerek Latin harflerinin hat sanatına uygun olmayışı, gerekse okur yazar oranının artarak imza atma alışkanlığının yayılması sonucu mühür üzerindeki

hakkâklık sanatı devrini tamamlamış ve hakkâklar kuyumculuk mesleği içinde yer alan kalemkârlığa yönelmişlerdir. Bunda, ilerleyen teknolojinin getirdiği klişe ve lastik damga mühürlerle imza kaşelerinin de büyük etkisi olmuştur.

Mühürcülüğün dışında olan, ancak adını mühürden alan hâtemkârî de (Ar. hâtem "mühür") ağırlığını hakkâklığın teşkil ettiği bir süsleme sanatıdır. Bu tür çalışmalarda süslenecek sathın üzerine yazı veya motifler yine kalemle, fakat mühürdeki gibi ters olarak değil düz biçimde oyulur. Daha sonra oyulan kısımlara malzemenin cinsine göre onunla uyum sağlayacak başka maddeler yerleştirilir; meselâ bakır üzerine gümüş veya altın, beyaz mermer üzerine renkli mermer ve ahşap üzerine farklı renklerde ahşap (abanoz, gül ağacı vb.), sedef, fildişi, bağa gibi. Bu sanatın büyük bir bölümü kakmacılığa girmektedir. Gümüş üzerine yapılan savat da bir hâtemkârî üründür (bk. KUYUMCULUK).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 575; II, 91; Fatma Egemen Engin, *Mühür ve Mühürcülük Sanatımız*, İstanbul 1994; Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1994, s. 70, 113-115; a.m.f., *Dünya Sanatımız Kültürümüz*, İstanbul 1994, s. 23-27; a.m.f., "Dünya Sanatlarımızdan Hakkâklık ve Mühürcülük", *Köprü*, sy. 52, İstanbul 1981, s. 30-31; Pakalın, I, 706, 766; II, 141, 607-609.

M. ZEKİ KUŞOĞLU

HAKKÂRİ

Doğu Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Dicle nehrinin kollarından olan Zap Suyu'nun (Büyük Zap) sağ kıyısına 3 km. uzaklıkta, deniz seviyesinden 1650 m. yükseklikte kurulmuştur. Türkiye'de ulaşımın en zor olduğu bir yörede bulunur. Van'dan önce doğuya, sonra da güneye yönelen yol, Van-Başkale arasındaki kesiminde iki önemli ve yüksek geçidi (2260

Sultan
Abdülhamid ile
Sultan
Resad'ın
altın ve
kan taşına
hakkedilmiş
mühürleri
(TSMK)

